

יחסי-הגומלין שבין השפלה וכבוד-עצמי ב"הכתנות והפסים" לאהרן אפלפלד

מאת שרה הלפרין

(המשך מן הגליון הקודם)

ואכן המשך הסיפור מראה שדווקא צילי, מכל בני משפחת המשכילים, שברדך-כלל "התעלמו מקיומה" (עמ' 7), היא שנתקיימה בעולם. היא שנשארה כאמת שומרת גחלת הקיום היהודי כמשפחתה, שנטבחה כולה על ידי הגויים, ולימודיה השוליים עם הזקן הם שנשארו מכל הלימודים האחרים חקוקים בזכרונה, כשנתרוקן עליה עולמו. כשנשמטה הקרקע מתחת לרגליה עם חורבן ביתה, נאחזה בדרכי הזקן ובעזרתם עשתה את צעריה הראשונים בעולם זר, מנוכר ועוין.

רצה היהודים בפרעות ההמוניות נמסר בספור על שלביו הרגילים: שמועות מתפשטות על התפרעויות אכזריות של החיילים המתקרכים, בריחת היהודים כבהלה מבתיהם ומאיזור מגוריהם; כואם של החיילים והשתערוותם הרצחנית על שארית הפליטה וחיסול מוחלט של יהודי המקום ושדירת רכושם.

אלה נמסרים דרך תודעתה של צילי, שהושארה במקום כרי לשמור על הבית והרכוש עד יעבור זעם עם בריחת הוריה, אחיותיה ואחיה הגדולים והמפותחים יותר ממנה. כשאחיה הצמיסו את אביהם על אלונקה, הם הבטיחו לה שיכואו לקחתה במהרה "צילי שמעה ולא התחננה" (עמ' 9).

למרבח הנהלה הגיעו החיילים עוד באותו לילה. הבויזה המשתערת על הכתים וההתעללות ללא-רחם ביהודים הנשארים הבריחו את צילי למלונה שבתצר, מקום שם הסתתרה בין החכיות והשקים. תמימותה מצטיירת כמשפט: "היא ידעה כי עליה לשמור על הבית, אבל פחדה יצרו בצדה. בסתר קיוותה כי קול קרוב יבוא ויקרא לה" (עמ' 10). מרוב פחד החלה לשנן לעצמה את המלים והמשפטים שלימד אותה המורה הזקן. המלמול הרגיע אותה והיא נרדמה. כך חסכה לעצמה את אימת הוועות שהדרה בחלל בראשית הלילה מתוך הזעקות, הנביחות והיריות שהרעישו את הסביבה בקולות מחרדים.

כשהתעוררה צילי משנתה הארוכה, היה עדיין לילה, אך שקט תמוה ריחף באוויר. צילי יצאה מן המלונה אל הלילה הפתוח כפעם הראשונה בחייה, כי הוריה בשעתם לא הרשו לה אף פעם לצאת לחושך. עתה לא היה לה בית ואף לא מי שירשה לה או יאסור עליה להתהלך בחשכה. היא ביקשה, איפוא, בדמיונה, את

המורה הזקן שיתן לה את כרכת הדרך (עמ' 18) והחלה ללכת.

החושך והאפילה, שהקיפו אותה, ממחישים את טיב העולם שהיא צועדת לקראתו לכרה כלילה קודר זה; וצעידתה כלילה "עטוף צל" (עמ' 11) לכיוון בלתי-ידוע מסמנת את תחילת נתיב-הייסורים ברכה של כח ישראל בגולה בתקופת השואה ואת מאבקה בכוחות עצמה על חייה, כבודה וחירותה.

צילי ניצלה תורתו להתחזותה לכת של גויים בני המקום. השם היחיד שעולה על דעתה (בעזרת שאלתו של העיוור בשדה התיירס) הוא מריה הזונה, המעסיקה במקצועה גם את בנותיה היפות. בזה חושפת צילי את עצמה לסכנת השפלות מעליבות מצד האכרים (שכבתיים היא מוצאת מחסה תמורת עמל כפיה), המנסים לנהוג בה כבערת הפקר; ומצד נשות האיכרים האדוקות, המפליאות בה את מכותיהן על חטאים שלא חטאה (עמ' 30). אך צילי אינה נכנעת. היא שומרת על תומתה וכבודה ואף מוצאת בהמשך הזמן מלים להשיב לאכרות המשפילות והורפת את התגרותן (עמ' 54). ראה גם מאמר: "תום וכוח-סבל ב"הכתנות והפסים" לאהרן אפלפלד, "עלי-שיח" מס. 21, על המשך גילויי הכבוד-העצמי בהתפתחות אישיותה של צילי.

כנגד תומתה של צילי, שאינה נכתמת אפילו בקשר "האפל" (כהערכת המחבר בשיחה בביתו ככ"ח כסלו, תשמ"ד 4.12.83) הנכפה עליה כבוד עם מארק הפליט היהודי, כולטת הטומאה שבאישיותה של רוזה כסיפור "בארטפוס בן אלמות". קשרי צילי-מארק מבוססים על שותפות-גורל ומבטאים אהבה ודאגה רחמיאיים תוך שמירה על כבוד האדם של כל אחד מן השותפים. הם ממחישים רגעי אושר בודדים, שהיטיבו עם פליטי המחנות בתוך קלחת התלאות והסכנה הגדולה שארבה לחייהם. לעומת זאת קשרי רוזה עם האכר ועם שני בניו לסרוגין, שקיימה ללא התנגדות בשנות השואה, ועם כל גבר שנקרה לה אחרי-כן על החוף באיטליה, מעוררים סלידה ומיאוס. הם מבוססים על ניכור וריחוק נפשיים, על מאניות אוטומאטית בהתנהגות ועל חוסר רגש כבוד-עצמי. לפיכך הם מקוממים את בארטפוס בעלה שמאשש אותה בהשפלה עצמית מוגזמת, כאמרתיו החוזרות:

"החיים אינם הכל. יש גבול להשפלה" (עמ' 92). "יש גבול לחרפה. החיים יקרים אבל לא בכל מחיר" (עמ' 97). "החיים הם יקרים, אבל יש גבול לחרפה" (עמ' 98).

מעניין שאמרות אלה חוזרות, כואריאציות שונות. גם כסיפור "הכתנות והפסים" מפייהם של מארק (ביחס לעצמו), צילי והאשה השמנה שבשיירה, ואלה הן:

"המות אינו נורא כל-כך כפי שהוא מבקש להיראות. אדם, סוף סוף, אינו חרק" (מארק, עמ' 48); "אדם אינו חרק. המות אינו נורא כל-כך כפי שהוא מבקש להיראות" (מארק, עמ' 50); "אני לא מפחדת. המות אינו נורא כל-כך כפי שהוא נראה" (צילי, עמ' 55); "אשה אינה חרק" (האשה השמנה בשיירה, עמ' 63); "האדם אינו חרק" (האשה השמנה, עמ' 74).

במשפטים אלה טמון ה"אני מאמין" של המספר המשלים את התשתית החווייתית שביסוד יצירתו. בכל מצב, ויהיה קשה ובלתי-נסבל ככל שיהיה, חייב אדם לשמור על הצביון האנושי ועל הניצוץ האלוהי, שבהם חונן. כי בהם מותר האדם מן הרמש והחרק.

את החרק, כאת הרמש, מועכים בדריסת-רגל או בלחיצת-יד (אפילו בשפשופו קל בין האצבעות). והוא נשחק מיד, בהרף-עין, כדבר חסר-ערך, שאיננו שווה מאומה. לפיכך גלויות למשמעות הריסוק-השיכרה של הפועל "מְעוֹךְ", המהדהד במשפט "האדם אינו חרק", קונוטאציה משפילה — חסר-התנגדות של יצור חסר-ערך והערכה עצמית, כניעה לדחיקה, כמובן זה משמש החרק כסמל שלילי בריקמה הסיפורית של היצירה שלפנינו וכאזהרה לאדם. בשעה שהגיבורים מתאמצים לשמור על צלם-אדם וצלם-אלוהים שבקיומם הרופף בצל אימי השואה המטריפים את הדעת, הם משננים לעצמם ומעורדים את רוחם במשפט הנורמאטיבי (במשמעותו) — "אדם אינו חרק!"

את התביעה הזאת — לא להימעך כחרק, או כמלים אחרות: להיאבק למען כבוד-האדם ולמען ערכי-היסוד שלו גם בתנאי-קיום קשים ביותר — מגלם אהרן אפלפלד בשני אופנים שונים בסיפורים שלפנינו: ב"הכתנות והפסים" באופן חיובי וב"בארטפוס בן אלמות" באופן שלילי.

עם כל ההבנה למצבה הקשה של רוזה, מציב אותה המחבר כדוגמה שלילית להתנסות בהשפלה שעוברת את הגבול, את גבול התחום שבו החיים עדיין ראויים להיקרא בשם חיים. משעברה רוזה את הגבול הזה, חדלו חייה להיות חיים והיא הפכה לאוטומאט מופקר ולמפלצת. בזה מבדיל המחבר בין שני סוגי השפלה עיקריים במלחמת-הקיום. כל עוד ההשפלה מצטמצמת בהרגשה בלבד, בתחושה של נמיכות-דודו ושפיות-נפש כתוצאה מאי-כבוד ביחסו של הזולת לאדם, היא מעידה על רגישות ואנושיות של אדם המכבד את עצמו. לעומת זאת השפלה עצמית על ידי מעשים שפלים כשלעצמם משחיתה את אנושיותו של האדם ומעוותת את צלם האלוהים שבו נברא. ■